

I. FEJEZET

A KUTATÁSI TERÜLET

1. A kutatási terület lehatárolása

A földrajzi nagyterek lehatárolása és megnevezése az európai tudományosság egyik történetileg változó problémája. Ez vonatkozik az Alpok – a Kárpátok – a Dinári-hegység által körbezárt hatalmas területre is. Különböző területi kiterjedésben és értelemben megjelent a térségre vonatkozóan a Közép-Dunamedence, a Kárpát-medence, valamint a Pannon-medence megnevezés is. Egyes érintett közösségek, illetve szaktudományok is más hangsúllyal kezelik a kategóriákat. A magyar földrajztudományban a Kárpát-medence, a délszláv országokban a Pannon-medence honosodott meg elsődleges kategóriaként.

Ha nem az egész Kárpát-medencével azonosítjuk a Pannon-medence fogalmát, akkor is vannak eltérések a fogalomhasználatban, mégpedig történetileg meghatározottan, illetve változva. A legtöbb esetben „Pannónia” a Duna – a Száva – és az Alpok által határolt területet jelenti.

Az egész Kárpát-medence „medence-központi szemléletében” Pannónia a medence nyugati harmadát jelenti. Dél-Pannónia így a Kárpát-medence déli és délnyugati részén helyezkedik el. Ez a régió az egyik legösszetettebb területi komplexuma a medence egészének. Strukturális, térszemléleti szempontból meghatározó jellemzője Dél-Pannóniának, hogy a hegységperemet nem a Kárpátok, hanem nyugat felé az Alpok, déli irányban pedig a Dinári-hegység jelenti számára. A Kárpát-medencéből a legrövidebb út Dél-Pannónián keresztül vezet az Adriai-tengerhez.

Az érintett közösségek saját topográfiai pozíciójuk, térszemléletük és hagyományaik bázisán határozzák meg szűkebb és tágabb földrajzi helyzetüket. A szlovénok számára a nagytérség megnevezése nem Kárpát-medence, hanem „Panonska nizina”, s a horvát földrajztudományban és közbeszédben is a „Panonska nizina” az elterjedt megnevezés. Ez összefügg azzal, hogy az érintett közösségek szívesebben használják a „rómaiaktól örökölt” „Pannonia” megjelölést, mint a tőlük nagyon messze fekvő, őket nem elsődlegesen érintő Kárpátokét.

A Kárpát (Pannon)-medence déli részének határait korszakonként szakmai alapokon is eltérő módon fogalmazták meg, s a történeti fejlődés XIX–XX. századi államterület-változási folyamatai nem egyszerűsítették, hanem bonyolították a lehatárolásokat, s térszemléleteket. A változó államkeretek, átfogalmazódó

érdekek és értékek mentén permanensen újrendeződött a pannon területek földrajzi helyzete, országon belüli topográfiai megnevezése.

Dél-Pannónia lehatárolása esetünkben már bizonyos mértékig részben megtörtént, hiszen a Kárpát-medence régiói sorozatban megjelent Dél-Dunántúl és Vajdaság kötet már meghúzta a kutatási területünk keleti és északi határait.

A kutatási terület délnyugati határainak problematikája önmagában is bonyolult, s egyértelmű, hogy nem lehet mindenki számára elfogadható tartalmú és területi kiterjedésű. Sem a természeti tényezők (domborzat, éghajlat, vízrajz, talajtakaró, természetes növény- és állatvilág stb.) a maguk részben elkülönülő területi megjelenésükben (*1. ábra*), sem pedig a társadalmi, gazdasági és politikai alrendszerek (a népesség területi elrendeződése, a településhálózat jellege és kapcsolatrendszerei, a közigazgatási beosztás, az állami hovatartozás stb.) területi konfigurációi nem esnek egybe teljesen. Mindegyik tényező területi lehatárolása önmagában szakszerű és korrekt lehet, de szintézisük egyértelmű kidolgozása rendkívül nehéz, s mindenkor vitatható valamilyen szempontból.

Mivel a kötet sorozat elsődleges célja a területi folyamatok és fejlődés jelen- és jövőorientált elemzése, a konkrét területi lehatároláskor többfaktorú kompromisszumra kellett jutnunk. A területi határok kijelölésekor jelentős mértékben, de korántsem kizárólag támaszkodtunk a horvát és szlovén területi struktúraelemzések eredményeire, ugyanakkor azt is tudomásul vettük, hogy a két országban folytatott területi kutatások sem jutottak „végső” eredményekre (*2. ábra*).

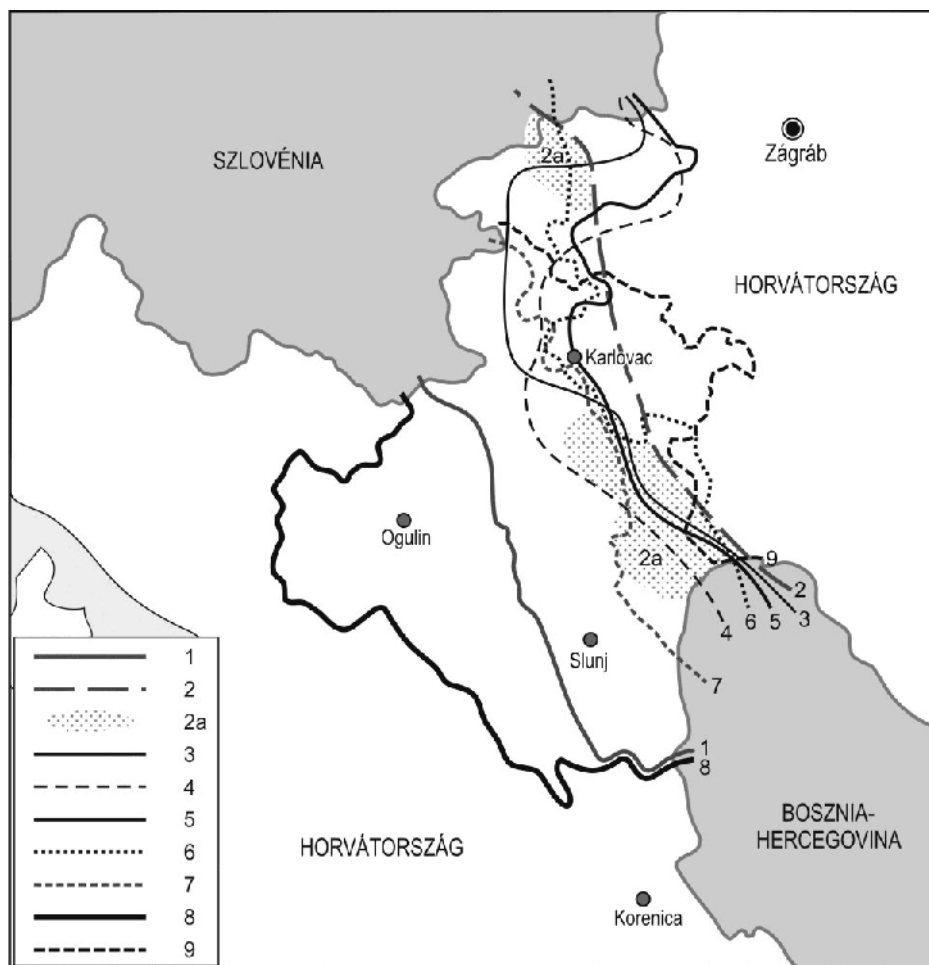
Horvátország esetében a NUTS rendszer kialakítása körüli viták minden tekintetben feltárták az ország területi sokszínűségét, a nagyobb statisztikai egységek kialakításának területi és érdekütközéseit. A rendszer bevezetésekor (2007) kialakított kompromisszum csak rövid távúnak bizonyult, 2013-ra jelentős mértékben újraszabták a NUTS2-es egységek konfigurációját.

Szlovénia esetében is erőteljes viták folytak az ország területi kérdéseiről, a regionalizáció és a statisztikai tagolás tartalmi és formai megoldásairól. Szlovénia elsődlegesen a középfokú települési központok körül alakította ki a statisztikai régiókat.

2. Emberi történeti mértékkel alig változó természeti földrajzi „téralap”

A „Pannónia” (a magyar szövegkörnyezetben a ma elfogadott, a történeti elemzésben a római használat szerint írjuk a földrajzi nevet) megnevezés népnévből alakult területi, közigazgatási fogalommá a római történeti fejlődésben. Ez azt jelenti, hogy a változó uralmi és közigazgatási felosztások során változó területi

1. ábra

A Karszt északi lehatárolásának változatai

Jelmagyarázat: 1 – D. Bura (1958); 2 – J. Roglič (1969); 2a – J. Roglič; 3 – M. Herak (1972); 4 – Strategija pros. ured. RH (1997); 5 – Izv... RH (1998); 6 – D. Pejnović (2005); 7 – M. Bogunović – A. Bensa (2005); 8 – A NUTS2-es régió határa; 9 – A vizsgált terület határa.

Forrás: <http://www.geografija.hr/clanci/1011/rasirenost-krsa-u-hrvatskoj> alapján.

2. ábra

Dél-Pannónia lehatárolása

Szerkesztette: Hajdú Z.

egység a kialakításakor az északi és keleti határait illetően támaszkodott a rómaiak által elsődlegesnek tekintett stratégiai-természeti földrajzi elemre, a Dunára, de a déli és nyugati területeken nem volt megerősítendő belső „természeti-természetes határa”. Sem a Dráva, sem a Száva, sem pedig a potenciális déli hegységperem nem tett szert ilyen pozícióra.

A későbbiekben a Pannónia-fogalom, illetve fogalmak egyik lényegi, szintetizálónak tekinthető összetevője a „pannon táj”, illetve annak jellege, karaktere, a vele való azonosulás lehetősége lett. A különböző tudományos, de leginkább szépirodalmi művekben megjelenő „pannon táj” kellemes környezet, sík- és dombvidéki morfológiai meghatározottságokkal jellemezhető, semmi esetre sem magas hegyvidéki jellegű.

Ha ebből a szemszögből közelítünk Dél-Pannóniához, akkor azt kell mondanunk, hogy a különböző közösségek némileg másképpen élték és éltek meg a „pannon lelkelet táji alapjait”. A magyar tudományban és szépirodalomban a pannon táj elsősorban a Dunántúlhoz kötődött (bár voltak olyan időszakok is, amikor az egész országra „kivetítették”) és kapcsolódik nagyrészt ma is. Az Al-

föld a legtöbb esetben – mássága miatt – nem volt része annak. Bonyolítja a fogalom megértését, hogy a szerb tudományban és szépirodalomban az északi síkvidéki területek (lényegében a természetföldrajzi értelemben vett Alföld déli területei) Pannónia részeként kerültek megfogalmazásra, s ma is a leggyakrabban annak számítanak.

A magyar földrajztudományban az 1918-ig megszülető munkákban a Dráva–Duna–Száva közének természetföldrajzi elemzése megjelent, de nem vált meghatározó irányzattá. A magyar lehatárolások inkább térképi tanulmányok, s részben terepbejárások bázisán álló munkák, s nem részletes analitikai kutatások eredményei.

Jugoszlávia fennállásának időszakában természetes módon az „ország-egység” szempontjából elemezték a természeti földrajzi struktúrákat is. Az ország északi részének síksági és dombsági tájai részben egységes szemléletű térkategóriaként jelentek meg a természeti földrajzban.

Az 1950-es évektől folyó természetföldrajzi tájfelosztási, természeti regionalizációs kutatások nem jutottak teljes konszenzussal elfogadott eredményre (mint ahogy más országokban sem), de a J. Roglič, majd a V. Rogič által szintetizált lehatárolások elfogadottsága jelentős volt.

Az „országegység” mellett a föderatív struktúra miatt természetes módon az egyes tagköztársaságok is meghatározták most már a saját területükre vonatkozó alapstruktúrákat. Horvátország esetében ez azzal járt, hogy az ország háromosztatú tagoltsága (pannon, hegyvidéki, tengermelléki) beépült mind a kutatásba, mind pedig az oktatásba. A pannon területek részletes belső tagolása kis kiterjedésű természeti földrajzi tájakat eredményezett. Mozaikos volt a Dráva mente, a Dráva–Száva köze és a Száva mente egyaránt.

Szlovénia esetében szintén felvetődött a háromosztatúság (pannon, alpi, mediterrán), de némileg eltérő módon. A legkisebb területi egységként a pannon területek kerültek lehatárolásra.

Az önálló államok létrejöttével megszűnt a korábbi makroszemlélet és részben közösségvállalás. Minden új ország már a saját függetlensége bázisán határozta meg földrajzi helyzetét, illetve belső tagolódásának alapvonalait.

A horvát földrajztudományban, felső- és középfokú oktatásban egyaránt az egyértelmű hármas tagolás jelent meg, s ezen belül természetföldrajzi tekintetben az ország területének „mintegy 55%-át” tekintik „Panonska (Nizinska) Hrvatska” részének. (Ezen belül az egyes természetföldrajzi részstruktúrák eltérő határok mentén kerülnek lehatárolásra.) A horvát földrajztudományban némileg eltérő területi kiterjedésben jelennek meg a „Panonska nizina”, a „Panonska regija” fogalmi és térkategóriák.

Szlovéniában hasonló a helyzet, számukra is a „Pannónia” megközelítés a szinte kizárólagos, s a „Panonska Slovenija” az ország egyik jellegzetes földrajzi egységként, illetve részeként kerül meghatározásra. A terület egyik meg-

határozó vonása, hogy szinte minden vonatkozásban érvényesül az országhatármentisége.

Hogy még bonyolultabb legyen a helyzet a mai magyar történeti, földrajzi, kultúrtörténeti felfogásban, az idegenforgalmi szemléletben és marketing tevékenységben „Dél-Pannónia” nagyon sok esetben egybeesik a Dél-Dunántúllal. Ez nem más, mint a változó államhatárokhoz való igazodás és alkalmazkodás következménye.

A rövidebb áttekintés (s nem mély elemzés) alapján azt kell megállapítanunk, hogy a sok szempontból „objektív” természeti földrajzi alapok megélése is ellentmondásos Pannóniával kapcsolatban. Így mindenki által elfogadott, avagy elfogadható lehatárolásról Dél-Pannónia esetében sem beszélhetünk. Ebből az is következik, hogy Dél-Pannónia lehatárolásának kizárólagos, avagy egyedüli szempontja nem lehet a természetföldrajzi környezet.

3. Az etnikai összetétel folyamatos változásai

A Mura–Dráva–Duna és a Száva–Duna közti területek hosszú távú történeti-etnikai struktúrái az európai népességmozgásoknak megfelelően történetileg nagyon bonyolultan alakultak. Nagyon sok nép tűnt fel a térségben (a különböző forrásokban csaknem két tucat nép megjelenését lehet regisztrálni a térség egészét tekintve). Az illírek megjelenésével (Kr.e. 1000 körül) indul az „ismert népek története”, majd folyamatos átrendeződés zajlott le. Az európai népvándorlás szinte minden csoportja érintette valamilyen mértékben a területet. Részben földrajzi, részben etnikai okokból a terület egyszerre lett „átjáró-ház”, valamint „népesség-torlódási régió”. Voltak közösségek, melyek a fenyegetettség tudatában át- és kivonultak a térségből (a longobárdok például Észak-Itáliába), a többség azonban valamilyen módon alkalmazkodott a változó feltételekhez, a legtöbb esetben beolvadt az újra és újra megtelepülők soraiba. A VI. századtól kezdve hosszú távon a délszlávok váltak a térség meghatározó, sok tekintetben integráló népességévé.

A különböző délszláv népek (horvátok, szerbek, szlovénok) szállásterületei részben homogén területi jelleggel formálódtak, részben egymással keveredve különböző területi kombinációk alakultak ki. A délszláv népek szállásterületei északi irányban a magyarokkal, nyugati részeken a németekkel, délen pedig az olaszokkal fonódtak egybe, megint csak többféle formációt kialakítva.

A demográfiai érintkezések, részben keveredések többféle kulturális átvételi hatásmechanizmusokat alakítottak ki. Ha nem is jött létre egységes regionális kultúra, de egymás ismerete hosszú távon hatott.

Dél-Pannónia mai népességének döntő többsége délszláv (horvát, szlovén, szerb), de települési, mikro területi szinten homogén jelleggel jelen vannak a magyarok, a németek, a ruszinok, a csehek stb. is.

Az Európai Unió bővülése, ha nem is indított el erőteljes népességi mozgásokat, de megteremtette annak a lehetőségeit. Ugyanakkor az 1990-es évek tragikus eseményeinek hatásai még nem múltak el. A szomszédsági környezetből nem igazán várhatók nagymértékű népességmozgások.

4. Történetileg változó politikai terek

Nem csak a könyveknek, de a ma használt térfogalmaknak is meg van a maguk története. A szélesebb értelemben vett Duna-medencében a historizáló gondolkodás miatt a történetiség egyfajta legitimációs eszközként jelent meg szinte folyamatosan. A „már a rómaiak...” fordulat egy-egy adott terület történeti múltjának, illetve fontosságának meghatározó elemeként szerepelt.

Pannóniát Kr.e. 35 és Kr.u. 49 között több hullámban foglalták el a rómaiak. Kr.u. 10-ben az addig meghódított területeket „Illyricum Inferior” megnevezéssel szervezték meg önálló provinciaként. A provincia a mai Dunántúl nyugati területeit foglalta igazgatási keretbe. A térség első római megnevezése így „Illyricum”, s nem „Pannonia”, vagyis a rómaiak természetesen módon délről nézték, a már megszervezett területekhez viszonyítva határozták meg az először meghódított és integrálandó területet.

49-re befejeződött a Dunántúl keleti területeinek a meghódítása is, s ennek eredményeként rendezték újra a szélesebb térség közigazgatását, szervezték meg Pannonia provinciát. „Pannónia” közigazgatási térfogalma így a mai tudásunk szerint 49-ben jelent meg először a Római Birodalomban. A térfogalom a korábban itt élt pannon népnevet „örökítette” át, első tartalmi meghatározottságában közigazgatási jellegű volt. A provincia közigazgatási központja Carnuntum (mai utóda Bad Deutsch-Altenburg) lett. A közigazgatási felosztás a kor viszonyai között is egyértelműen meghatározott (ha ma vannak is rekonstrukciós problémáink) vonalas határt jelentett.

106-ban egy északkelet–délkelet irányú vonal mentén közigazgatásilag kettéosztották (Pannonia Inferior, Pannonia Superior) a korábban egységes területet. Pannonia Inferior (Alsó-Pannónia) székhelye Carnuntum maradt, míg Pannonia Superioré (Felső-Pannónia) Aquincum lett.

A katonai, stratégiai helyzet megváltozása miatt 296-ban a korábbi két provinciát négy részre tagolták: Pannonia Superiorból jött létre Pannonia Prima (Savaria székhellyel), valamint Pannonia Savia (Siscia központtal), Pannonia Inferiorból alakult Pannonia Secunda (Sirmium központtal), valamint Pannonia

Valeria (Sophianae székhellyel). Az átalakuláskor a mai szlovén területek pannóniai részét leválasztották az átszervezett provinciából és a Noricumhoz csatolták. Pannonia Savia és Pannonia Secunda északi határa csaknem teljes egészében a Dráva volt. (A két provincia kialakítása maga is jelezte, hogy nem egyszerűen a Dráva–Száva közötti terület szervezéséről van szó, hanem a két terület elkülönítésében szerepet kapott a folyókat harántoló térszerkezeti tagoltság is. Pannonia Secunda a Dunára tekintett jelentős részben.)

A Római Birodalmon belül a meghódításától, megszervezésétől kezdve, átalakulásain keresztül Pannónia, illetve átszervezett utódai lényegében határterületnek számítottak. A térség elsődleges funkciója védelmi jellegű volt.

A Római Birodalom kettéválása (395) érintette Pannónia területét is. Külön kell beszélnünk a későbbiekben római és bizánci Pannóniáról. A Keletrómai Birodalmon belül közigazgatási egységként megjelenő Pannonia csak a Dráva–Száva közének kis kiterjedésű, keleti területeit foglalta magában, lényegében Sirmiumot és környékét, a későbbi Szerémséget.

409–433 között Pannónia teljes területe a hunok kezére került. A népvándorlás forgatagában több nép szervezett hosszabb-rövidebb ideig fennálló államot. A gyorsan változó politikai keretek nem teremtettek hosszabb ideig ható struktúrákat.

A Nyugatrómai Birodalom bukása után újrarendeződő európai magterület egyfajta „határzónaként” tekintett az Alpok előterére. Nagy Károly, majd későbbi utódai örgrófsági övezetet hoztak létre a határzóna megerősítésére.

Az avarok voltak azok, akik tartósabban (568–803) meg tudták szervezni a Kárpát-medence, benne Pannónia területének nagyobb részét. Dél-Pannónia szempontjából a történeti időszak abból a szempontból érdekes, hogy a népesség korábban is sokszínű összetétele még bonyolultabbá vált az avarok és a délszlávok tömeges megtelepedése miatt. A politikai tér szervezése tekintetében Nagy Károly birodalma és az Avar Kaganátus egyfajta érintkezési és ütközési területévé vált Dél-Pannónia nyugati része.

A délszláv államosodási folyamatok megindulásával a terület elsődleges szervezőivé rövid időre a horvátok és epizódszerűen a szlovének léptek. Különösen a horvát politikai térszerveződések (Pannon Horvátország) történeti tudatöröksége vált erőssé.

A Pannónia területi fogalom tudata, sőt varázsa megmaradt, mint a korábbi (római) magas szintű civilizáció történeti kifejeződése. Az 1000-ben megalakult keresztény Magyar Királyság uralkodóját a pápa, illetve a Német-római Birodalom császára „Pannónia királya” címmel szólította meg.

A Mura, Dráva és a Száva felső szakaszai a formálódó Német-római Birodalom határterületei maradtak, politikai szerveződésük, társadalmi, gazdasági fejlődésük az ottani minta szerint alakult.

A Dráva és a Száva medencék dombsági és síksági területei a horvát–magyar államközösség kialakulásától kezdve integrálódtak a Magyar Királyságba. A terület egy része közvetlenül, másik része pedig úgy, hogy történeti-területi autonómiáját megtartotta.

A Habsburg és a Török Birodalom küzdelme következtében Dél-Pannónia területe is több évszázadra (az 1520-as évektől az 1790-es évekig) nagyhatalmi ütközőzónává, konfliktusterületté vált. A Dráva–Száva közének keleti, nagyobb része tartósan török uralom alá került, míg a keskeny, sávszerűen megmaradt nyugati területeket folytonos támadásokkal zaklatta a török.

Dél-Pannónia szempontjából tér- és társadalomtörténeti jelentőségű kérdés volt a katonai határőrvidék kiépítése, működtetése, s hosszú ideig történő fenn-tartása. A katonai határőrvidék etnikai összetétele jelentősen eltért a környező területekétől, lényegesen magasabb volt a szerb és a német lakosság aránya. Észék, Kapronca és még jó néhány város története nem érthető meg a katonai határőrvidék életében betöltött szerepének ismerete nélkül.

Az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttével a Dél-Pannóniának tekintett területek döntő része a Magyar Királysághoz, míg kisebb része az Osztrák Császársághoz került. A Magyar Királysághoz tartozó részek is két közjogi egységbe (anyaország, illetve Horvát-Szlavonország) tartoztak. Gazdasági szempontból szinte minden tekintetben adott volt a terület egészére kiterjedő tevékenység, de a legtöbb „puha” ágazatban a politikai térfelosztás elkülönítő hatásai azért megjelentek. (Ennek ellenére, ha valaki nagyon tudatosan rendezkedett be a térség gazdasági folyamataiba minden különösebb gond nélkül sikeresen tudta működtetni vállalkozását, építeni kapcsolatrendszerét.)

A kiépülő modern infrastruktúra elsődlegesen a nagytérségi gazdasági érdekeknek rendelődött alá. A nagy kapacitású és fontos vasútvonalak a medence magterületéből, Budapestről kiindulva a tenger felé futottak. A később kiépített belső vasútvonalak elsődlegesen Zágráb központtal jöttek létre.

Az első világháború után Dél-Pannónia területe a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került, mely 1929-től a Jugoszlávia nevet viselte. Az új államon belül a térség a fejlettebb területek közé tartozott, különösen, ha az ország délkeleti részéhez viszonyítjuk. Jelentős etnikai mozgásokra került sor a területi átrendeződés és határváltozások után, de átfogó, a terület etnikai, gazdasági jellegét teljesen megváltoztató szervezett áttelepítésekre nem.

Az országon belüli közigazgatási változások nem kezelték sohasem egységként Dél-Pannónia területét. Zágráb és Ljubljana vált mezoszinten a változó közigazgatási területbeosztás két központjává.

A második világháború alatti területváltozások részben visszaállították az 1920 előtti államhatárokat, a Baranya-háromszög és a Muraköz visszatért Magyarországhoz. Ugyanakkor az Önálló Horvát Állam megalakulásával Zágráb a

terület nagyobb részének politikai központjává vált. Maribor és környéke a Harmadik Birodalom része lett.

A második világháború alatt és után alapvető demográfiai átrendeződések játszódtak le a régióban. A Magyarországtól visszaszerzett területeken jelentős, véres leszámolásokkal kísért lakosságcsökkentést hajtottak végre Tito katonái. A német népesség legnagyobb részét táborokba zárták, illetve kiűzték a térségből.

A világháború után újjáalakult Jugoszláviában Dél-Pannónia területének legnagyobb része Horvátországhoz, kisebb része pedig Szlovéniához került, illetve tartozott. A szövetségi berendezkedés a gazdaságfejlesztés és a gazdasági kapcsolatok formálása szempontjából nem jelentett érdemi akadályokat, a „puha” struktúrákban ekkor is megjelentek eltérő elemek. A térség meghatározó gazdasági, térszerkezeti vonalává a Belgrád–Zágráb–Ljubljana vonal vált a Szávamedencében. A Dráva mentén egy sokkal kisebb jelentőségű, belső térszerkezeti vonal is kialakult, mely az Eszék–Zágráb közötti területeket fűzte fel Horvátországon belül. Szlovéniában a Muraszombathely–Ljubljana térszerkezeti vonal az ország északi összeköttetését biztosította, de szerepe az osztrák térkapcsolatokhoz képest alárendelt maradt.

Sem a horvát sem pedig a szlovén részek nem váltak zárt egységgé. A lakossági mozgások szempontjából a két tagállami főváros (Zágráb, Ljubljana) kitüntetett pozícióba került. Mindkét város, különösen Zágráb növekedése erőteljesen felgyorsult.

A délszláv válság, illetve a polgárháború különösen a horvát részeken érintette Dél-Pannónia területét. Az 1990–1998 közötti időszak semmilyen szempontból nem kedvezett a térség fejlődésének. Felborultak az évszázadok alatt kialakult demográfiai struktúrák, a nemzetiségek közötti arányok, a háborús pusztítások városi (Vukovár) és területi jelleggel is súlyossá váltak.

A határőrvidék fennállásának időszakában letelepedett szerbek önálló államalapítási, illetve területi autonómia-törekvései 1998-ig sajátos, s egyben bizonytalanságokkal terhelt szituációt eredményeztek, különösen a Baranya-háromszög és Kelet-Szlavónia területén.

Szlovénia 2004. évi európai uniós tagságával ismét új helyzet állt elő. Horvátország és Szlovénia határa egyben az Európai Unió külső határa is lett. Az új határ korábban szervesen kiépült kapcsolatokat szakított ketté a vizsgált terület északnyugati részeiben.

Horvátország 2013. évi európai uniós belépésével helyreállt az a már többször megfigyelhető állapot, hogy a makrostruktúrákban létrejön egyfajta területi egység (illetve annak a formális lehetősége) a Dél-Pannóniában élő népesség számára, ugyanakkor a közös uniós tagság mellett a tagállami határok (és a nemzeti közigazgatási területszervezés) el is különítik a két részt (szlovént, horvátot) egymástól.

5. Területi szerkezet – permanensen átalakuló területi politika

A régió területi beágyazottsága – főként az államhatárok változásai miatt – folyamatosan újrendeződött és újraértékelődött. Nemcsak a terület topográfiai helyzete változott meg a politikai tér átstrukturálódásakor, hanem a tartalmi viszonyítás elemei is.

Az új államalakulatok keretei között mindig új területi érdekek és új politikák jelentek meg. A mindenkori politikai elit az aktuális fővárosból tekintett az országra, s annak megfelelően kezelte a régiót.

A „fejlett” és „fejletlen” fogalma is relativizálódott. A szlovén területek 1920 előtt nem tartoztak Ausztria legfejlettebb részei közé, az új délszláv államban viszont igen.

A kutatási terület lehatárolásakor érvényesítettük a természetföldrajzi struktúrák tekintetében a „magterületi Pannóniához való tartozás elvét”, vagyis hogy azok a szlovén statisztikai régiók, illetve horvát megyék kerüljenek be a vizsgálati területbe, amelyek csaknem minden belső (horvát, szlovén) megközelítésben is szinte egyértelműen „Pannónia” részeként jelennek meg.

A „Száva-medence” fejlesztési nagytérségként egyre több szempontból megjelenik, s közös törekvések hordozójává válik. Ezzel együtt nem volt szándékunk a medence egészét bevonni a vizsgálatokba, különösen nem a tartósan EU-n kívül maradó Bosznia-Hercegovina területeit. A Száva-medence felől tekintve a kérdést, lényegében megmaradtunk a „félmedencés” lehatárolásnál, illetve elemzésnél.

Történeti szempontból is kompromisszumos a lehatárolás, hiszen a tértörténeti fejlődés során általában „nagyobb területek mozogtak együtt”. A lehatároláskor jelentős mértékben figyelembe vettük az egész térség „államhatár-mentiségét”.

Szlovénia két statisztikai régiója lefedi a „Panonia Slovenija” földrajzi téregység döntő részét, s nem integrál túlságosan nagy „természetföldrajzi másságot” a területi egységbe. Muraszombathely szinte minden szempontból valószínű közepfokú térségi központ, Maribor pedig regionális településhálózati központ, mely részben betölti ezt a funkciót, részben pedig „lezárja” ebből a szempontból a kapcsolatokat Ljubljana irányában. Ennek ellenére kompromisszumosnak tekintjük a két statisztikai régióra szorítkozó lehatárolásunkat Szlovénia esetében.

Horvátország esetében az egyetlen igazi kérdés az volt, hogy a Varasd–Zágráb–Rijeka országos, sőt kiemelkedő nemzetközi jelentőségű tengely mentén „túlmenjünk-e Zágrábon”, avagy Zágrábbal mintegy lezárjuk az elemzési te-

rületünket. A választott megoldás mint az előző esetben is, kompromisszumos jellegű.

Dél-Pannónia mint topográfiai-földrajzi, történeti-közigazgatási, politikai és politikailag szétszabdalt terület egyaránt megjelent történetileg. Az általunk lehatárolt terület egyrészt „országközi” jellegű (Horvátországhoz tartozik a nagyobb, Szlovéniához a kisebb része). Ez a jellege Horvátország 2013-as európai uniós taggá válása után régi-új tartalmat kapott, nevezetesen, hogy egy gazdasági-politikai nagytérbe tartozik, mint többször korábban (Osztrák–Magyar Monarchia, Jugoszlávia). Ugyanakkor a nagy gazdasági térség mellett potenciálisan magában hordja a földrajzi adottságaihoz (Mura, Dráva, Száva, Duna) közös területi alkalmazkodás lehetőségeit.

Dél-Pannónia régióknak nincs egyetlen politikai-területi központja, hiszen két ország között oszlik meg, s nincs kizárólagos települési-funkcionális központja sem, belső tagozódásában magában hordja a többpólusúság megszilárdulásának a lehetőségeit is.

Demográfiai-kulturális szempontból „délszláv domináns” a régió, mely rendelkezik belül egyfajta multikulturális hagyományokkal. A régiót övező államhatárok sokszínűsége (horvát–szerb, horvát–boszniai, horvát–magyar, szlovén–horvát, szlovén–magyar, szlovén–osztrák, pontszerűen magyar–osztrák) okán valószínűleg az Európai Unión belül a határ menti és az ország-határokon átnyúló együttműködéseknek.

Ezek a kapcsolatok 2004 előtt – és különösen azóta – egyre gyorsabban, s egyre átfogóbban formálódnak. Az Európai Unió hatásai ma már „átszövik, behálózzák” a belső és még részben külső határterületeket. Ebben az értelemben a történeti folytonosság adott, a régió – most talán már csak kizárólag előnyére válva – ismét strukturális határterület lett.

Mind a kétoldalú (magyar–horvát, magyar–szlovén), mind pedig a hármas határon megjelenik az Európai Unió területfejlesztési politikájának hatása, illetve pénzügyi eszköz- és fejlesztési intézményrendszere.

Ezzel együtt a területfejlesztési területi egységek határai „nincsenek kőbe vésvé”, mint a horvát NUTS2 szint lehatárolása körüli éles viták, majd a korábban elfogadott beosztás módosítása mutatja, hogy az országos, területi érdekek következtében változhatnak a regionális fejlesztési terek is.